

A RCHIVNÍ ČASOPIS

2

ročník 67
rok 2017

VYDÁVÁ ODBOR ARCHIVNÍ SPRÁVY MV ČR
V TISKÁRNĚ MINISTERSTVA VNITRA s. p. o.

Marcela Týřová

NÁVŠTĚVNÍ KNIHY – DOSUD OPOMÍJENÝ PRAMEN K DĚJINÁM CESTOVÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. STOLETÍ

ÚVOD

Dějiny cestování v 19. století se v posledních desetiletích staly častým tématem mnoha studií a monografií.¹⁾ Jako pramenná základna jim kromě písemnosti úřední proveniencie slouží především cestovní deníky a poznámky, korespondence a tiskem vydané cestopisy a průvodci. Dosud téměř zcela opomíjeným pramenem k tématu jsou návštěvní knihy turisticky atraktivních míst, tj. více či méně veřejné knihy, kam mohli návštěvníci lokality zapsat své jméno a poznamenat dojmy z návštěvy. Návštěvní knihy typologicky náleží společně s např. městskými, obecními, farními a školními kronikami do širší skupiny pamětních knih, které vznikaly a vznikají za účelem zachování důležitých informací pro budoucnost. Přesto se od ostatních v této skupině liší. Jejich založení nebylo nařízeno státem či některou ze státních institucí, nýbrž vznikaly víceméně spontánně pod vlivem sílicího turistického ruchu a všeobecné touhy zaznamenat svou existenci a dojmy pro potomky. Zároveň je nelze zcela bez výhrad zařadit ani do skupiny tzv. ego-dokumentů. Vystupování jednotlivce do popředí je jim sice společné, avšak ego-dokumenty (např. paměti, autobiografie, deníky, památníky, zápisky v kalendářích, korespondence)²⁾ nebyly většinou určeny ke zveřejnění, zatímco u návštěvních knih je tomu právě naopak. Také z hlediska obsahu jsou samozřejmě svébytnou skupinou.

Návštěvním knihám z 19. století se doposud věnovalo jen pár badatelů, a to nikoliv obecně, nýbrž vždy s regionálním vymezením (ustálená lokalita či jeden ob-

¹⁾ Viz např. Milan Hlavačka, *Cestování v éře dostavníku. Všední život na střeoevropských cestách*. Praha 1996. Martin Pelc, *Umění putovat: dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno 2009. Kristýna Ulmanová, *Cestování před sto lety, aneb všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha 2011.

²⁾ Definice ego-dokumentů viz např. Winfried Schulze, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente“*. In: Winfried Schulze (ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte (Selbstzeugnisse der Neuzeit 2)*. Berlín 1996, s. 11–30.

jekt). Hlavním tématem byly v pracích Pavly Spurné, Františka Raušara, Libuše Homerové, Marcina Dziedzice či Martina Aschenbrennera.³⁾ Jako jeden z důležitých pramenů posloužily také badatelům v oblasti dějin krkonošské turistiky.⁴⁾ Návštěvními knihami z 20. a 21. století se zabývali např. Lucie Jagošová či Václav Rusek.⁵⁾

VZNIK A VÝVOJ VEDENÍ NÁVŠTĚVNÍCH KNIH V 19. STOLETÍ

Pravděpodobně první návštěvní knihy se vztahem k českým zemím, a tudíž hojně sloužící též českým cestovatelům, byly založeny v Krkonoších. První známá návštěvní kniha byla návštěvníkům k dispozici v Hamplově boudě (dnes *Strzecha Akademicka* na polské straně Krkonoš) již v roce 1696. Řada tzv. *Koppenbücher* či *Księg Śnieżki* pokračovala i celé 18. a 19. století. Také na dalších boudách při cestě na Sněžku i v kapli sv. Vavřince na samém vrcholu, upravené v roce 1816 na hospodu, byly exponovány návštěvní knihy. Zakladateli byli pravděpodobně samotní budaři, popř. majitel panství.⁶⁾

V 19. století s objevením „volného času“ a se vzrůstající oblibou v cestování bez praktického účelu⁷⁾ se mnoho míst v českých zemích stalo cílem návštěvníků. Pod vlivem romantismu a postupně sílícího národního obrození to byla především pan-

³⁾ Pavla Spurná, *Pamětní knihy návštěvníků lokality Panteon na Maloskalsku z let 1831–1939*. Liberec 2000. (diplomová práce na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci, Katedra dějepisu). František Raušar, *Příspěvek k počátkům turistiky na Šumavě dle zápisních knih*, Časopis turistů, 34, 1922, č. 6, s. 193–200. Libuše Homerová, *Zápisní knihy od Černého jezera 1–3*, Vítaný host na Šumavě a v Českém lese, 4, 2013, 1–2, 2014. Marcin Dziedzic, *Pamětní knihy horských chat sudetského pohoří v českých archivech*, Jesenicko. Vlastenecký sborník, 4, 2003, s. 43–45. Martin Aschenbrenner, *Návštěvní kniha sloupské poustevny*, Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska, 25, 2016, s. 227–242.

⁴⁾ Např. Ryszard Kincel, *Sarmaci na Śnieżce*. Wrocław 1973. Zbislav Michniewicz, *Z dziejów turystyki polskiej w Karkonoszach (na początku XIX. wieku)*. Wierchy, 25, 1956, s. 42–56. *Týž, Szkic dziejów turystyki śląskiej w Karkonoszach*. Rocznik Wrocławski, III–IV, 1959–1960, s. 372–392. Další viz Marcela Týfová, *Pisemné prameny osobní povahy k dějinám českého cestovního ruchu v Krkonoších v první polovině 19. století*. Opera Corcontica, 53, 2016 (v tisku).

⁵⁾ Lucie Jagošová, *Co vzkazují návštěvníci muzeu? Kvalitativní analýza návštěvní knihy*. In: Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám. Praha 2010, s. 684–692. Václav Rusek, *Okénko do knihy návštěv Českého farmaceutického muzea v Kuksu*. 15. 8. 2004 (online, dostupné z <http://www.ceska-apatyka.cz/akce-muzea/clanek-24/>, vyhledáno dne 3. 9. 2016).

⁶⁾ R. Kincel, *Sarmaci na Śnieżce*, s. 6–16. Dochované krkonošské návštěvní knihy jsou dnes uloženy především v knihovně Vratislavské univerzity (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów) a v Krkonošském muzeu v Jelení Hoře (Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, Dział Sztuka, Numer inwentarzowy MJG/AH/5084, MJG/AH/5085).

ská sídla a zajímavé přírodní lokality.⁸⁾ Touha po zanechání alespoň marginální informace o existenci jedince nepřímo přiměla mnohé majitele restauračních zařízení i panských sídel k založení pamětních, resp. návštěvních knih. Říkalo se jim „knihy pamětní“ (památní, *Gedenkbuch*), „zápisní knihy“ s častým dovětkem „pro cizince“ (častěji *Fremdenbuch* či *Einschreibbuch*) nebo jednoduše „knihy k zaznamenání návštěvníků“. K dispozici byly samozřejmě v interiéru – v hostincích např. na jednom ze stolů⁹⁾ a v panských sídlech většinou na prohlídkové trase (např. v Rožmberku ve Zbrojnici, na Žlebech v Rytířském kabinetu, na Sloupu v tzv. návštěvní domku).¹⁰⁾ Některé veřejné návštěvní knihy se mohly vyvinout z původně soukromých knih se zápisy příbuzných, přátel a hostů majitele objektu, jako tomu bylo třeba u pamětní knihy (*Gedenkbuch*) ze zámku Žleby. Založena byla majitelem zámku knížetem Auerpergem při příležitosti setkání příbuzných a přátel na Vánoce roku 1853, avšak postupně se stala knihou sloužící veřejnosti.¹¹⁾

Zakladateli knih se mohli stát i samotní cestovatelé a příznivci historických či přírodních památek. Např. návštěvní knihu na Zvíkově založil ve třicátých letech 19. století P. Josef Rozsypal z Orlíka, návštěvní knihy útulny na Pustevnách ústřední výbor Pohorské jednoty Radhošť a o založení pamětní knihy *Section Neuern-Spitzberg* v Jezerní myslivně u Černého jezera na Šumavě se v roce 1872 zasloužili členi blíže neurčeného turistického spolku.¹²⁾ K oblasti Krkonoš se váží i dvě pamětní knihy na pomezí návštěvní knihy a štambuchu. Jejich zakladatelkou byla uznávaná botanička z Vrchlabí Josefína Kablíková (1787–1863). Určeny byly především pří-

⁷⁾ Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2010, s. 272, 369.

⁸⁾ Podrobněji k cestování za panskými sídly viz Marcela Týfová, *Panská sídla – cíl romantiků a vlastenců v 19. století*. In: Pavel Pavelec (ed.), *Hrady a zámky NPÚ – reflexe a perspektivy*. České Budějovice (v tisku).

⁹⁾ Jak tomu bylo např. v Hamplově boudě a v kapli sv. Vavřince na Sněžce, sloužící tou dobou též jako pohostinství, ve 20. letech 19. století. Viz Mattisovy kresby s názvy „Das Innere der Hampelbaude“ a „Das Innere der Schneekoppenkapelle“. Carl Mattis, *Das Riesengebirge und dessen merkwürdigkeiten Partien*. Schmiedeberg 1829, obr. příloha č. 4. Carl Mattis, *Das Riesengebirge und dessen nächste Umgebungen*. Hirschberg b.d., obr. příloha č. 4.

¹⁰⁾ Bohumil Bauše a kolektiv, *Řivnáciův průvodce po království Českém (1882)*. Praha 2001, s. 340. Jan Hendrich, *Hrad Žleby ve východních Čechách: Jeho majitelé, děje a památnosti*. Čáslav, 1888, s. 30. M. Aschenbrenner, *Návštěvní kniha sloupské poustevny*, s. 227.

¹¹⁾ Markéta Surovcová, *Zámek Žleby: proměny prezentace a vývoje historických interiérů od konce 19. století do současnosti*. Pardubice 2014 (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, obor Kulturní dějiny: Péče o kulturní dědictví), s. 62.

¹²⁾ Václav Wladivoj Tomek, *Paměti z mého života I*. Praha 1904, s. 89. Muzeum Novojičínska – Muzeum ve Frenštátě p. R., fond Pohorská jednota Radhošť, inv. č. 3260, 3236, 3238, 3261. F. Raušar, *Příspěvek k počátkům turistiky*, s. 194.

rodovědcům, resp. jejich přátelům, a v případě první z nich i k záznamům jejich pozorování. *Gedenkbuch den Freunden der Naturwissenschaften gewidmet von Josephine Kablik, Apothekerin in Hohenelbe 1842* sloužila návštěvníkům Luční boudy v letech 1842–1861.¹³⁾ Druhá z knih byla k dispozici přímo ve vrchlabské lékárně Vojtěcha Kablika v letech 1845–1863 a nese název *Josefine Kablik's Botanikerin zu Hohenelbe, Gedenkbuch, in welches sich die Besucher der Sammlungen ihres verstorb. Mannes des Apothekers Adalbert Kablik eingetragen haben*.¹⁴⁾

Obliba, a tudíž i četnost výskytu veřejných návštěvních knih, stoupá v průběhu celého 19. století. Zatímco v první třetině 19. století byly knihy k dispozici především v turisticky nejexponovanějších lokalitách – např. v Krkonoších, na hradech Karlštejn či Pernštejn¹⁵⁾ – v poslední třetině jsou již zcela běžnou součástí zpřístupněných památek a přírodních lokalit.

Na úvodní straně knih je možno občas nalézt přání zakladatele, jak má být kniha využívána, jako je tomu např. u návštěvní knihy parku zámku Krásný Dvůr či dvou knih z útulny na Pustevnách.¹⁶⁾ Pragmatický pokyn si návštěvník mohl přečíst v návštěvní knize založené v roce 1874 na zámku Rychnov nad Kněžnou, kde je v pěti jazycích uvedena žádost: „*Žádá se, aby pp. návštěvovatelé zapsali svá jména, stav a bydliště*.“¹⁷⁾ V případě dvou knih z útulny na Pustevnách se návštěvníci v úvodu také dozvěděli, že zápis do knihy může být zpoplatněn (nečleni Pohorské jednoty Radhošť měli zaplatit poplatek 5 krejcarů za zápis do pamětní knihy).¹⁸⁾ Snahou zakladatelů a majitelů návštěvních knih bylo nevyhnutelně i usměrňování pisatelů a dohled nad udržováním knihy v čistotě stejně jako nad nezavadností zápisů z hlediska protistátního, národnostního či morálního. Na panských sídlech se o knihy staraly především osoby zodpovědné za veřejné prohlídky objektu. Např. Věnceslav Metelka si po návštěvě zámku Frýdlantu v roce 1840 poznamenal: „*V jed-*

¹³⁾ Archiv Krkonošského muzea Správy KRNAP Vrchlábí, fotokopie, bez sign. Originál, který byl uložen v Bibliotece Uniwersyteckie we Wrocławiu, je dnes nezvěstný.

¹⁴⁾ Archiv Krkonošského muzea Správy KRNAP Vrchlábí, osobní pozůstalost Josefiny Kablikové, bez sign.

¹⁵⁾ R. Kincel, *Sarmaci na Śnieżce*, s. 6–16. Na hradě Karlštejně byla návštěvní kniha k dispozici nejpozději od roku 1810, na hradě Pernštejn od roku 1825. Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 1 (1810–1871). Mobilární fond SH Pernštejn, Návštěvní kniha hradu Pernštejna I. (1825–1875).

¹⁶⁾ SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha parku Krásný Dvůr (1830–1844). Muzeum Novojičínka – Muzeum ve Frenštátě p. R., fond Pohorská jednota Radhošť, inv. č. 3260, 3236.

¹⁷⁾ Zámecká knihovna Kolowratského zámku v Rychnově nad Kněžnou, sign. P5, Návštěvní kniha zámku Rychnova nad Kněžnou (1874–1933).

¹⁸⁾ Muzeum Novojičínka – Muzeum ve Frenštátě p. R., fond Pohorská jednota Radhošť, inv. č. 3238, 3261.

nom pokoji anebo sále jestiť kniha, do které, kdo chce, může něco a své jméno napsat. Vzal jsem pero a napsal jsem: Ó jaká to památka ze starobylosti, uvaž, Slovane! Zůstane-li ale také po tobě co? Věnceslav Metelka, školní pomocník v Pasekách. Dne 8. srpna léta 1840. Nahlídne tam průvodčí náš a zavolal mě zpět a prosil, bych pověděl, co jsem to napsal, neboť česky neumí. A že to slovanským písmem bylo, bůhvíco myslil, že to snad je epigram na Němce. Můj pán mu to vyložil na německo. I pravil, to že dobře.“¹⁹⁾ Na přelomu 19. a 20. století se v horní části stránek novější frýdlantské knihy objevují káravé zápisy „*Bitte reinhalten!*“ a „*Bitte um Reinheit!*“²⁰⁾ Také správce panteonských knih byl nucen návštěvníky krotit zápisy v knize. K počmáraným stránkám v knihách připsal: „*Sem se musíte podepisovat!*“ a jinde „*Co to má znamenat? Kdo to ještě jednou udělá, bude platit pokutu.*“²¹⁾ K usměrňování pisatelů sloužila příležitostně i rubrikace s předepsanými kolonkami. Speciálním případem z hlediska stylu vedení je návštěvní kniha parku zámku Krásný Dvůr, která má formu štambuchu místního eremity čili poustevníka, který nejenže dohlížel nad vedením knihy, ale často se podílel na zápisech v ní.²²⁾

Při uzavírání knih mohl zřizovatel připsat svá zhodnocení a přání. Např. na závěr knih ze zámku Žleby kníže Auersperg v roce 1884 připsal přání, aby všem lidem, kteří jsou v knize zapsáni, zůstaly „staré“ Žleby v milých a požehnaných vzpomínkách a v roce 1916 zapsal do druhé z knih tento bilancující text: „*Příkladně uzavření s knihou, s jejími vzpomínkami na celé to kouzelné tiché štěstí, jako i na hodiny zármutku, které jsou zaneseny do těchto listů. Děkujeme Bohu, že byl s námi. Bůh nám dal, Bůh vzal. Jeho jméno buď požehnáno. Nechť jsou požehnaní všichni milí, kteří nám dali tolik lásky v životě, požehnaní v životě našim dětem, dětem našich dětí klid do budoucích časů. Kniha končí v těžkých časech. Bůh žehnej a ochraňuj naše milé, vládce, panovníka a jeho starou Říši. Amen. Z dovolené z polí válečných 1. září v roce 1916 z velké války. František Josef Auersperg.*“²³⁾

Obtížnou, a tudíž dosud neobjasněnou otázkou je, kolik z celkového počtu existujících návštěvních knih se dochovalo dodnes.²⁴⁾ Obecně se dá podle současného stavu výzkumu soudit, že největší část dochovaných knih je součástí mobiliárního či knihovního fondu hradů a zámků. Druhou skupinou co do početnosti budou

¹⁹⁾ Věnceslav Metelka, *Ze života zapadlého vlastence*. Praha 1982, s. 121–122.

²⁰⁾ Zámecká knihovna SHZ Frýdlant, sign. PPS 10461, bez foliace.

²¹⁾ Zápisy správce v knihách pocházejí až z prvního desetiletí 20. století, ovšem lze předpokládat, že funkce byla zastávána již od založení první návštěvní knihy v roce 1831. P. Spurná, *Pamětní knihy*, s. 42, 45.

²²⁾ SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha parku Krásný Dvůr (1830–1844).

²³⁾ M. Surovcová, *Zámek Žleby*, s. 62–64.

²⁴⁾ Přehled dochovaných návštěvních knih, známých autorce studie, i s údaji o místě uložení viz Příloha.

jistě knihy uložené v síti státních archivů, a to především ve fondech rodinných archivů šlechtických rodů, velkostatků a odborů Klubu českých turistů. Další knihy jsou deponovány ve sbírkách regionálních muzeí a samozřejmě i v soukromém držení osob buď z rodiny zakladatele, nebo z řad turistů. Spletité cesty některých knih do paměťových institucí ilustruje případ tří návštěvních knih z Jezerní myslivny, která stávala poblíž Černého jezera na Šumavě. František Raušar, aktivní turista a autor příspěvků do Časopisu turistů, je dostal od manželky lesníka a tehdy již bývalého provozovatele pohostinství lesníka Fischera počátkem 20. století. Knihy se dochovaly a dnes jsou součástí Pozůstalosti F. Raušara, uložené v Muzeu jižního Plzeňska v Blovicích.²⁵⁾ Ne všechny knihy však měly to štěstí. Roztroušenost návštěvních knih v mnoha institucích i soukromých rukách spolu s kolísavou možností badatelské přístupnosti je jistě jedním z důvodů, proč nebyl tento druh pramene dosud výrazněji vytěžen.

TYPOLOGIE NÁVŠTĚVNÍCH KNIH

V 19. století vzniklo několik typů návštěvních knih, daných jejich přístupností a místem služby. Od typu návštěvní knihy se pak zčásti odvíjí i styl záznamů a vypovídací hodnota pramene. Z hlediska přístupnosti lze návštěvní knihy rozdělit na dvě základní skupiny – soukromé a veřejné. Ty soukromé založil majitel panského sídla pro své hosty – příbuzné, přátele či významné osobnosti kulturního a veřejného života. Zpravidla se tyto knihy vyznačují reprezentativnějšími deskami, občas s ozdobnými sponami, erbem majitele a přidešším potaženým látkou. Celkově pak vyšší úroveň provedení, než je tomu u těch veřejných. Doložena je existence tohoto typu knih pro hosty panských sídel Vranov nad Dyjí (1805–1955), Hluboká (minimálně pro léta 1857–1882), Hradec nad Moravicí (1844–1945), Rychnov nad Kněžnou (1876–1932), Velké Březno (2 ks, 1844–1885), Veltrusy (1865–1939), Horšovský Týn (1883–1905), Manětín (1887–1945), Nemyšl (1897–1935) či Medlešice (1898–1933).²⁶⁾ Na pomezí mezi knihou soukromou a veřejnou lavíruje návštěvní kniha ze zámku Žleby (1853–1884).²⁷⁾ Záznamy v těchto knihách jsou bohužel téměř vždy velmi strohé, omezené na jména a data návštěvy, a tudíž i vypovídací hodnota pro badatele v oblasti dějin cestování je mizivá, zatímco badatel na poli dějin šlechtických rodin a vztahů by jistě zklamán nebyl.

²⁵⁾ F. Raušar, *Příspěvek k počátkům turistiky*, s. 193–195. O objasnění místa uložení těchto knih badatelské veřejnosti se zasloužila Libuše Homerová. L. Homerová, *Zápisní knihy 2*, s. 7.

²⁶⁾ B. Bauše a kol., *Řivnáčův průvodce*, s. 313. Citace uložení ostatních knih viz Příloha.

²⁷⁾ M. Surovcová, *Zámek Žleby*, s. 62.

Knihy přístupné a sloužící veřejnosti jsou teprve tím důležitým pramenem pro každodennost cestování osob bez ohledu na jejich stav. Byly vedeny nejen na panských sídlech (a v parcích, muzeích a knihovnách), jejichž majitelé umožnili veřejnosti prohlídky, ale též v hostincích a ubytovných poblíž významných přírodních památek, na rozhlednách, u památníků na významné historické události či na výstavách. Pro veřejnosti přístupná panská sídla, která v té době dosud sloužila svému majiteli jako sídlo, úředníkům panství za kanceláře a byty či byla již ve stavu chátrání, je doloženo větší množství návštěvních knih. Je tomu tak v případě Frýdlantu (5 ks, 1802–1913), Karlštejna (8 ks, 1810–1905), Pernštejna (3 ks, 1825–1907), Zvíkova (třicátá léta 19. století), Jindřichova Hradce (2 ks, 1844–1927), Hrádku u Nechanic (1852–1945), Liberce (1854–1891), Sloupu (5 ks, 1827–1936), Tolštejna (12 ks, 1872–1901), Rychnova nad Kněžnou (1874–1933), Rožmberku (zmínka z roku 1882), Kratochvíle (1880–1967), Žleb (1884–1916) či Výšovic (1896–1944).²⁸⁾ Knihy návštěvníkům muzeí sloužily např. v knihovně a kabinetu mincí, minerálů a vzácností v zámku Kynžvart (2 ks, 1828–1996), Panteonu na Vranově u Malé Skály (4 ks, 1831–1901), ve vrchlabské lékárně (1845–1863), Muzeu královského města Tábor (1872–1920)²⁹⁾ či v muzeu na zámku Potštát u Hranic na Moravě (1874–1931). Klášterní a parkové návštěvní knihy byly pravděpodobně z této skupiny nejvzácnější – známé jsou pouze ty z Oseka (1835–1932) a Krásného Dvora (1830–1844).³⁰⁾

Hojně se návštěvní knihy vyskytovaly poblíž přírodních památek, a to především v turisticky nejoblíbenějších pohořích – v Krkonoších a na Šumavě. V Krkonoších to bylo několik řad knih, vedených v boudách poblíž turisticky atraktivních lokalit – především Sněžky.³¹⁾ Pro oblast Šumavy jsou doloženy již několikrát zmíněné knihy z Jezerní myslivny poblíž Černého jezera (3 ks, 1872–1900),³²⁾ kniha v hostinci ve Waldhausu (zmínka z roku 1882) a v Prokopově hostinci a penzionu u Špičáku (1878–1891).³³⁾ Další knihy sloužily v hostinci v Horním Adršpachu (doložena pro léta 1835–1838), v zájezdním hostinci Josefa Heydy v Lovčicích (1860), ve Františkově myslivně pod Pradědem (1865–1868), v Rohanově boudě na Ještědu (6 ks, 1871–1894), v útulně na Pustevnách (4 ks, 1891–1900) či na Jiráskově chatě na Dobrošově (2 ks, 1895–1901).³⁴⁾

²⁸⁾ W. W. Tomek, *Paměti I*, s. 89. V. Metelka, *Ze života zapadlého vlastence*, s. 121–122. František Zuman, Jan Ev. Konopas, *písmák v Sudoměři a jeho deník*, Časopis pro dějiny venkova, 27, 1940, s. 208–209. B. Bauše a kol., *Řivnáčův průvodce*, s. 340. Citace uložení ostatních knih viz Příloha.

²⁹⁾ Knihy z Vrchlábí a Tábora nebyly přímým majetkem vrchnosti, jako v ostatních případech.

³⁰⁾ Citace uložení knih viz Příloha.

³¹⁾ Seznam a citace uložení návštěvních knih z Krkonoš viz Příloha.

³²⁾ Je však doložena existence ještě minimálně jedné knihy v roce 1857. L. Homerová, *Zápisní knihy 2*, s. 7. Citace uložení knih viz Příloha.

³³⁾ B. Bauše a kol., *Řivnáčův průvodce*, s. 462–463. Citace uložení knihy z Prokopa viz Příloha.

Z návštěvních knih deponovaných na rozhlednách jsou známé pouze ty na Kleti, jedné z nejstarších rozhleden v Čechách (návštěvní knihy jsou doloženy pro roky 1852 a 1882) a na Libíně u Prachatic (3 ks, 1884–1910).³⁵⁾ Návštěvníkům místa památné bitvy u Štěrbohol v roce 1757 byly k dispozici knihy situované u pomníků tamtéž z let 1824 a 1838 (doloženy pro roky 1839 a 1882).³⁶⁾ Koncem 19. století se objevují i návštěvní knihy výstav – např. Národopisné, průmyslové a umělecké výstavy v Prostějově (1893).³⁷⁾

OBSAH A VYPOVÍDACÍ HODNOTA VEŘEJNÝCH NÁVŠTĚVNÍCH KNIH

Rychlost zaplnění návštěvních knih úzce souvisela s oblíbeností lokality či památky u veřejnosti. V některých případech návštěvní kniha svému účelu sloužila celá desetiletí (např. Rychnov nad Kněžnou, Hrádek u Nechanic) a ročně se do ní zapsalo pár desítek lidí či dokonce jen pár jedinců. U frekventovaných lokalit (např. Karlštejn, Ještěd či Sněžka) tomu bylo i několik stovek návštěvníků a nové knihy bylo nutné zakládat co pár let. Vliv na frekvenci využití a rychlost zaplnění knih měla i přístupnost památek veřejnosti. V případě renovace či rozšiřování bylo panské sídlo pochopitelně pro veřejnost uzavřeno. Pouze příležitostně otevřené dny četnost zápisů také velmi ovlivňovaly. V případě Karlštejna, Pernštejna, Sloupu či Kynžvartu jsou dochovány dvě řady knih, vedených souběžně. Příčin může být více – např. dočasná ztráta a nalezení původní knihy nebo záměrné vedení více knih najednou v různých částech objektu. S dualitou se setkáme např. i u Rychnova nad Kněžnou (v tomto případě se jednalo o oddělenou řadu soukromou od veřejné) či u knih z turistické rozhledny Libín (jedna kniha sloužila zápisům nocležníků v chatě u rozhledny, zatímco druhá řada knih byla určena pouze denním návštěvníkům rozhledny).

Nejčastější složení záznamu ve veřejné návštěvní knize bývá: jméno a příjmení, zaměstnání (případně i stav), místo bydliště a datum návštěvy. Existují knihy, kde se jiný typ záznamu téměř neobjevuje, tím spíše, pokud je kniha rubrikována, a složení záznamu tudíž předem definováno. Zároveň z tohoto typu záznamu lze s opatrností odvodit také národnost pisatelů, bez problémů určit nejfrekventovanější období návštěv lokality či památky a podíl mužů a žen na celkovém počtu návštěvníků. Z těchto informací jsme již schopni rámcově zrekonstruovat obraz

³⁴⁾ W. W. Tomek, *Paměti I*, s. 126. Citace uložení ostatních knih viz Příloha.

³⁵⁾ Vlastivědné muzeum v Dobrušce, archivní sbírka, sign. XIV/228 (pozůstalost Aloise Beera), sešit 38-1, s. 34. B. Bauše a kol., *Řivnáčův průvodce*, s. 320. Citace uložení ostatních knih viz Příloha.

³⁶⁾ Historie Štěrbohol, <http://www.sterboholy.cz/o-sterboholec/> (vyhledáno dne 4. 9. 2016). B. Bauše a kol., *Řivnáčův průvodce*, s. 287.

³⁷⁾ Citace uložení knihy viz Příloha.

typického návštěvníka, i s přihlédnutím k faktu, že ne všichni návštěvníci byli ochotni se zapsat (odhadnout kolik procent návštěvníků se zapsalo, bohužel není možné).

Studium obsahu vybraných návštěvních knih³⁸⁾ poodhalilo širokou škálu profesí, jejichž představiteli cestovatelé byli. Nejpočetnější skupinou byli dle předpokladu studenti středních a vysokých škol, jejich učitelé a profesori a osoby kněžského stavu. Tj. všichni představitelé inteligence, střední vrstvy společnosti. Především u těchto jedinců lze zároveň vysledovat nejvýraznější zapálení pro český jazyk a historii, o čemž mj. svědčí jejich veskrze jazykově české záznamy i občasné oslavné verše. Naopak návštěvy osob šlechtického stavu nebývaly tak časté, jak by se dalo předpokládat. Pokud byl u osob prostého původu hlavním hybatelem cest za pomníky slavné české historie a přírodními krásami české země vlastenecký duch, u osob šlechtického původu, žijících převážně v atmosféře loajální k panovnícké dynastii, se dá předpokládat spíše romantický zájem o zanikající hradní sídla a divokou přírodu. Výraznou skupinou mezi návštěvníky jsou státní či vrchnostenská zaměstnanci (především úředníci) ze střední vzdělané vrstvy a vysokoškolsky vzdělané osoby se soukromou praxí či specializovaní odborníci (lékaři a lékárníci, právníci, malíři, technici, architekti, spisovatelé, hudební skladatelé). Nezřídka se objevují též osoby vojenského stavu a obchodníci. V návštěvních knihách se vyskytuje také nemalé množství řemeslníků a prostých lidí. V poslední třetině 19. století se také častěji objevují zápisy velkých (tedy nejen rodinných) organizovaných skupin návštěvníků – školních, spolkových či jiným způsobem provázaných výprav.

³⁸⁾ Za tímto účelem byly výzkumu podrobeny veřejnosti určené návštěvní knihy z těchto objektů: Karlštejn, Kynžvart, Rychnov nad Kněžnou, park u zámku Krásný Dvůr, Pernštejn a Jindřichův Hradec. Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní knihy hradu Karlštejna č. 1-8. Knihovní fond zámku Kynžvart, *Einschreib Buch für die, die fürstlich von Metternichsche Bibliothek, das Münz-, Mineralien- und Seltenheits- Cabinet zu Königswart besuchenden Fremden (1828–1996)*, *Einschreib-Buch für die, das Fürstlich von Metternichsche Bibliothek, das Münz- und Mineralien- Cabinet zu Königswart besuchenden Fremden (1835–1868)*. Zámecká knihovna Kolowratského zámku v Rychnově nad Kněžnou, sign. P5, Návštěvní kniha zámku Rychnova nad Kněžnou (1874–1933). Mobilní fond SH Pernštejn, Návštěvní kniha hradu Pernštejna I.-III. SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1889–1927), Návštěvní kniha parku Krásný Dvůr (1830–1844). Dále to byly návštěvní knihy z kaple sv. Vavřince na Sněžce z let 1826–1830 a 1830–1833. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dzial Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 1093/2, Koppenbuch 1826–1830; Kn 1093/4, Koppenbuch 1830–1833. Také byly zohledněny výsledky výzkumu Pavly Spurné, Františka Raušara a Jacka Kolbuszewskiego. P. Spurná, *Pamětní knihy*. F. Raušar, *Příspěvek k počátkům turistiky*. Jack Kolbuszewski, *Czeskie wiersze w księgach pamiatkových Śnieżki*. In: Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. Series scientiae litterarum, řada D 32, Brno 1985, s. 131–141.

Co se týče zastoupení obou pohlaví v řadách návštěvníků, lze předpokládat, že přibližně jednu čtvrtinu tvořily osoby ženského pohlaví, které však málokdy cestovaly samy, nýbrž ve společnosti manžela, celé rodiny či přátel.³⁹⁾ V případě snahy o postihnutí věkového rozvrstvení cestovatelů lze soudit, že nejčastější věkovou kategorií byly osoby mezi osmnáctým a třicátým rokem, které byly dosud bez závazků, a tudíž jim nebylo zatěžko věnovat svůj čas namísto výdělků zábavě.

Nejpočetnější skupinou mezi návštěvníky byly osoby hlásící se k německé národnosti. Ani umístění lokality či památky v rámci českých zemí pak neovlivnilo výrazně procentuální zastoupení osob českého původu. Samozřejmě nelze národní zařazení odvozovat od jazyka zápisu, protože především v první třetině 19. století se většina Čechů zapisovala německy. Okolo poloviny 19. století sílí podíl češtiny v zápisech, až na konci 19. století převažuje. Stejně tak i českých návštěvníků přibývá. Členové ostatních národů se v návštěvních knihách vyskytují sporadicky (např. Slováci, Angličané, Rusové). Výjimku tvoří krkonošské knihy, kde se hojně vyskytují Poláci, Angličané a Francouzi, a knihy ze zámku Kynžvart, který často navštěvovali zahraniční lázeňští hosté z nedalekých Karlových Varů.

Co se týče výchozích bodů, tj. povětšinou bydliště návštěvníků, jednalo se převážně buď o lokality v jednodenní vzdálenosti od cílového objektu, nebo o velká města (především Prahu, Brno, Vídeň, Plzeň, Kutnou Horu a Hradec Králové). Jejich obyvatelé (vysoké procento zaujímala právě inteligence, především studenti), častěji podnikali vícedenní cesty, při nichž byli schopni dosáhnout vzdálenějších cílů. Výjimku opět tvoří krkonošské a kynžvartské knihy. Nejvíce návštěvníků přicházelo v období května až října s výraznou eskalací v srpnových a zářijových měsících, tj. období školních prázdnin.

Návštěva památných a přírodních míst řadu cestovatelů (nikoliv však nadpoloviční většinu) inspirovala k rozšíření zápisu nad obvyklý strohý rámec. Jedná se především o oslavná a vlastenecká vyjádření adresovaná národu, historii či přírodě. Občas také o zážitky z cest a zachycení cestovní nálady. Překvapivě zřídka se v knihách objevuje dnes velmi populární formulace typu „byl jsem zde“. Taktéž kresby jakéhokoliv druhu jsou vzácné. Obecně lze říci, že informačně bohatší jsou návštěvní knihy přírodních lokalit. Je také zřejmý rozdíl mezi pojetím rozšířených zápisů Čechů a Němců. Zatímco Němci častěji oceňují samotnou přírodu, osoby zakladatelů a historické události, Češi se výrazně angažují v oslavování slovanské vlasti, českého národa a slavné české historie. Mnozí z nich vyzývají ostatní Čechy k uvědomělému češtví, odvaze a výdrži při sledování cíle osamostatnění českého národa, přičemž nezřídka používají citáty z obrozené literatury (např. z Kollárových Slávy dcery či z děl Karla Hynka Máchy, Karla Havlíčka Borovského nebo Svatopluka Čecha).⁴⁰⁾ Schopnější jedinci připojili vlastní báseň, zatímco jiní

³⁹⁾ K obdobnému poměru dospěla v obsahovém rozboru pamětních knih z Pantheonu na Malé Skále i Pavla Spurná. P. Spurná, *Pamětní knihy*, příloha 3.

vlastenci se naopak spokojili s pouhým demonstrativním zápisem základních nacionálií v češtině a připojením hrdého označení národnosti k podpisu – např. slovem „Čechoslovan“. Podíl vlasteneckých zápisů v knihách v průběhu 19. století nezadržitelně stoupá. Příkladem básnicky nadaného vlastence budiž záznam v návštěvní knize hradu Pernštejna z 12. září roku 1871:⁴¹⁾

„O, Perstýne, svědku minulosti,
Ty strážce našich krajů,
Kéž i v budoucnosti
Zachová svých mravů
Lid Tvůj slovanský,
Aby v žádném čase
Nevládnul nám zase
Živel německý.
Na zdar!
Aleš Panáček Matějka
národní učitel“

K národnostním střetům mezi Němci a Čechy na listech knih docházelo zřídka, snad i díky včasným zásahům správců knih. Výjimky zaznamenali v knihách z Jezerní myslivny František Raušar či v panteonských knihách Pavla Spurná.⁴²⁾

I přes omezený dostupný vzorek návštěvních knih je možné se opakovaně setkat se záznamy některých známých osobností. Jsou to např. archeolog Jan Erazim Vocel (Karlštejn, 23. září 1843 a 24. květen 1857; Jindřichův Hradec, 12. září 1857),⁴³⁾ historikové František Palacký (Karlštejn, 21. září 1823, září 1825 a září 1835),⁴⁴⁾ Václav Vladivoj Tomek (Karlštejn, srpen 1838, 24. duben 1842, 20. srpen 1845 a 4. červen 1893),⁴⁵⁾ Karel Vladislav Zap (Karlštejn, 15. srpen 1830 a 20. srpen 1845),⁴⁶⁾

⁴⁰⁾ Citace několika desítek vlasteneckých veršů a pobídek v literatuře viz např. P. Spurná, *Pamětní knihy*. F. Raušar, *Příspěvek k počátkům turistiky*. J. Kolbuszewski, *Czeskie wiersze*. M. Týřová, *Panská sídla*.

⁴¹⁾ Mobilniární fond SH Pernštejn, Návštěvní kniha hradu Pernštejna II. (1866–1887), bez pag. Text byl transliterován.

⁴²⁾ P. Spurná, *Pamětní knihy*, s. 31. F. Raušar, *Příspěvek k počátkům turistiky*, s. 200.

⁴³⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 3 (1833–1846), bez pag., Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 4 (1846–1865), bez pag. SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), pag. 91.

⁴⁴⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 1 (1810–1871), pag. 119, 139, 183.

⁴⁵⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 3 (1833–1846), bez pag., Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 7 (1886–1895), pag. 198.

spisovatelé Karel Jaromír Erben (Karlštejn, srpen 1838 a 24. duben 1842),⁴⁷⁾ Jan Neruda (Karlštejn, 7. červenec 1867 a září 1868),⁴⁸⁾ Karel Hynek Mácha (Karlštejn, 2. červen 1833; Sněžka, srpen 1833)⁴⁹⁾ a Jaroslav Vrchlický se Sofií Podlipskou (Jezerní myslivna u Černého jezera, září 1881),⁵⁰⁾ hudební skladatelé Antonín Dvořák (Karlštejn, 3. srpen 1881; Jezerní myslivna u Černého jezera, červenec 1878)⁵¹⁾ a František Ondříček (Jindřichův Hradec, 7. červen 1881; Jezerní myslivna u Černého jezera, červen 1885).⁵²⁾ Do knih se rád zapsal i politik František Ladislav Rieger (Karlštejn, 5. srpen 1838 a 15. červen 1893; Pernštejn, 12. srpen 1839),⁵³⁾ český průmyslník, lodmistr a stavitel Vojtěch Lanna (Karlštejn, 19. květen 1823; Jindřichův Hradec, říjen 1857)⁵⁴⁾ či profesor zoologie Antonín Frič (Jindřichův Hradec, 13. srpna 1890; Jezerní myslivna u Černého jezera, 30. července 1893).⁵⁵⁾ Nechybí ani zápisy vlasteneckých kněží – např. Františka Petery Rohoznického (Sněžka, 5. července 1826; Panteon u Malé Skály, 23. srpna 1838)⁵⁶⁾ a Františka Jaroslava Vacka Kamenického (Karlštejn, 14. srpna 1825; Sněžka, 22. srpna 1827).⁵⁷⁾ Mnozí z výše jmenovaných navštěvovali panská sídla v době středoškolských a vysokoškolských studií, někteří se však vydávali na cesty po vlasti až do vysokého věku.

⁴⁶⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 2 (1819–1832), bez pag., Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 3 (1833–1846), bez pag.

⁴⁷⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 3 (1833–1846), bez pag.

⁴⁸⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 1 (1810–1871), pag. 283, 320.

⁴⁹⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 3 (1833–1846), pag. 5. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 1093/4, Koppenbuch 1830–1833, fol. 370.

⁵⁰⁾ L. Homerová, *Zápisní knihy* 3, s. 9.

⁵¹⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 6 (1879–1886), bez pag. L. Homerová, *Zápisní knihy* 3, s. 8.

⁵²⁾ SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), pag. 269. L. Homerová, *Zápisní knihy* 3, s. 8.

⁵³⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 3 (1833–1846), bez pag., Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 7 (1886–1895), pag. 201. Mobilární fond SH Pernštejn, Návštěvní kniha hradu Pernštejna I. (1825–1875), bez pag.

⁵⁴⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 2 (1819–1832), bez pag. SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), pag. 93.

⁵⁵⁾ SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1889–1927), bez pag. L. Homerová, *Zápisní knihy* 3, s. 9.

⁵⁶⁾ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 1093/2, Koppenbuch 1826–1830, pag. 12. P. Spurná, *Pamětní knihy*, s. 19.

⁵⁷⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 2 (1819–1832), bez pag. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 1093/3, Koppenbuch 1827–1830, pag. 77.

Do návštěvních knih panských sídel se při své práci zapsali i známí kastelologové a jejich spolupracovníci – František Alexander Heber (Jindřichův Hradec, září 1847),⁵⁸⁾ Karel Brantl (Karlštejn, 11. srpen 1837),⁵⁹⁾ Moric Lüssner s chotí (Jindřichův Hradec, 14. září 1846)⁶⁰⁾ či August Sedláček (Rychnov nad Kněžnou, 1875).⁶¹⁾

ZÁVĚR

Návštěvní knihy všech typů jsou bezesporu důležitým pramenem pro poznání každodennosti cestování po českých zemích v 19. století. I přes poměrně náročný proces objevování a shromažďování dodnes dochovaných knih a také neméně obtížného podrobnějšího studia různorodých a rukopisně velmi rozličných zápisů jsou informace v nich nenahraditelné údaji v jiných typech dobových pramenů. V žádném jiném typu písemného pramene nemá badatel na jednom místě v podstatě reprezentativní vzorek cestovatelů, tj. co se týče stavu, zaměstnání, věku, pohlaví, národnosti atd. Zážitky z cest, záznamy dojmů a zrcadla duše lze (nezřídka ve více narativní a informačně bohatší formě) samozřejmě nalézt i v cestovních denících, zápisnicích a korespondenci jednotlivců, ovšem shromáždění těchto pramenů by bylo mnohem náročnější. Další využití návštěvních knih je nasnadě – podrobné studium knih, vedených na jedné památce či poblíž jedné přírodní lokality či v jedné oblasti, může detailně postihnout návštěvnost daného objektu s mnoha aspekty a z různých úhlů pohledu, a osvětlit tak dosud neznámé historické skutečnosti.

⁵⁸⁾ SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), pag. 23.

⁵⁹⁾ Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní kniha hradu Karlštejna č. 1 (1810–1871), pag. 188.

⁶⁰⁾ SOA Třeboň, odd. J. Hradec, RA Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), pag. 17.

⁶¹⁾ Zámecká knihovna Kolowratského zámku v Rychnově nad Kněžnou, sign. P5, Návštěvní kniha zámku Rychnova nad Kněžnou (1874–1933), bez pag., pořadové číslo 34.

⁶²⁾ Známých autorce studie. Je zcela nepochybné, že se návštěvních knih z 19. století dochovalo v paměťových institucích, v knihovnách objektů i v soukromých rukách mnohem více. Autorka bude vděčná komukoliv, kdo ji upozorní na další dochované návštěvní knihy z období do roku 1900.

Příloha - Seznam dochovaných návštěvních knih z 19. století⁽⁶²⁾

Typy knih	Objekt/lokality	Počet knih	Datace	Uložení
soukromé panská sídla hrady a zámky	Horšovský Týn	1	1883–1905	Státní hrad a zámek Horšovský Týn, inv. č. HT08347.
	Hradec nad Moravicí	1	1844–1945	Mobiliární fond SZ Hradec nad Moravicí, Pamětní kniha zámku Hradec, bez sign.
	Manětín	1	1887–1945	SOA Plzeň, fond Rodinný archiv Lažanských Manětín, inv. č. 6.
	Medlešice	1	1898–1933	SOA Zámorsk, fond Rodinný archiv Wiederspergů Medlešice (nezpracován).
	Nemyšl		1897–1935	SOA Třeboň, pob. Jindřichův Hradec, fond Rodinný archiv Deym, Návštěvní kniha zámku Nemyšl, k 21.
	Rychnov nad Kněžnou	1	1876–1932	Zámecká knihovna Kolowratského zámku v Rychnově nad Kněžnou, sign. P6.
	Velké Březno	2	1844–1869; 1870–1885	SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 2816, 2817.
	Veltrusy	1	1865–1939	SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 2942.
	Vranov nad Dyjí	1	1805–1955	Originál v majetku hrabat Czartoryjských, fotokopie v kanceláři správy SZ Vranov nad Dyjí (bez sign.).
	Žleby	1	1853–1884	Mobiliář státního zámku Žleby, sign. ZL 10346.

Typy knih	Objekt/lokality	Počet knih	Datace	Uložení	
veřejné přírodní lokality (včetně ubytovacích zařízení)	Krkonoše	Bouda u Sněžných jam	1	1890–1892	Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 1093/9.
		Hamplova bouda (Księgi Śnieżki)	2	1800–1806; 1812–1822	Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, dział Sztuka, numer inwentar zowy MJG/AH/5084, MJG/AH/5085.
		Hamplova bouda (Koppenbuch)	1	1789–1810	Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 856/4.
		Kaple sv. Vavřince na Sněžce (Koppenbücher)	7	1824–1826; 1826–1830; 1827–1830; 1830–1833; 1833–1836; 1836–1838; 1838–1840	Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, dział Rekopisów, sygn. Akc. 1950, Kn 856/5, Kn 1093/2, Kn 1093/3, Kn 1093/4, Kn 1093/5, Kn 1093/6, Kn 1093/7.
		Luční bouda	1	1842–1861	Archiv Krkonošského muzea Správy KRNP Vrchlabí, Gedenkbuch den Freunden der Naturwissenschaften gewidmet von Josephine Kablik (fotokopie).
	ostatní	Jezerní myslivna u Černého jezera	3	1872–1885; 1886–1893; 1893–1900	Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, Pozůstalost F. Raušara, inv. č. 719.
		Františkova myslivna pod Pradědem	1	1865–1868	ZA v Opavě, pob. Olomouc, fond Rodinný archiv Klein-Wiesenberga, inv. č. 567.
		hostinec a pension Prokop u Špičáku	1	1878–1891	SOKA Klatovy, fond Klub československých turistů Klatovy (nezpracován).

Typy knih	Objekt/lokalita	Počet knih	Datace	Uložení	
veřejné	přírodní lokality (včetně ubytovacích zařízení) ostatní	zájezdní hostinec Lovčice	1	1860	SOKA Klatovy, fond Klub československých turistů Klatovy (nezpracován).
		útulna na Pustevnách	4	1891–1894; 1895–1896; 1897–1899; 1899–1900	Muzeum Novojičínska – Muzeum ve Frenštátě p. R., fond Pohorská jednota Radhošť, inv. č. 3260, 3236, 3238, 3261.
		Jiráskova chata na Dobrošově	2	1895–1898; 1899–1901	SOKA Náchod, fond Klub českých turistů – místní odbor Náchod (nezpracován).
		Rohanova bouda na Ještědu	6	1871–1873; 1874–1875; 1875–1876; 1876–1880; 1885–1887; 1887–1894	SOKA Liberec, fond Německý turistický spolek Liberec, inv. č. 14–19
	panská sídla hrady a zámky	Frýdlant	1	1876–1913	Zámecká knihovna SHZ Frýdlant, sign. PPS 10461.
			4	1802–1826; 1826–1840; 1840–1852; 1859–1887	SOA Litoměřice, fond Rodinný archiv (historická sbírka) Clam-Gallas (1238) 1529–1947, inv. č. 3069–3072.
		Hrádek u Nechanic	1	1852–1945	Zámecká knihovna SZ Hrádek u Nechanic, sign. ZK HN 5371.
		Jindřichův Hradec	2	1844–1889; 1889–1927	SOA Třeboň, pob. Jindřichův Hradec, fond Rodinný archiv Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1844–1889), Návštěvní kniha zámku Jindřichův Hradec (1889–1927).

Typy knih	Objekt/lokalita	Počet knih	Datace	Uložení	
veřejné panská sídla hrady a zámky	Karlštejn	8	1810–1871; 1819–1832; 1833–1846; 1846–1865; 1871–1905; 1879–1886; 1886–1895; 1895–1905	Knihovní fond hradu Karlštejna, Návštěvní knihy hradu Karlštejna č. 1–8.	
		Kratochvíle	1	1880–1967	Mobiliární fond SZ Kratochvíle, inv. č. KR 475.
		Liberec	1	1854–1891	SOA Litoměřice, fond Rodinný archiv (historická sbírka) Clam-Gallas (1238) 1529–1947, inv. č. 3151.
	Pernštejn	3	1825–1875; 1866–1887; 1887–1907	Mobiliární fond SH Pernštejn, Návštěvní knihy hradu Pernštejna I.–III.	
	Rychnov nad Kněžnou	1	1874–1933	Zámecká knihovna Kolowratského zámku v Rychnově nad Kněžnou, sign. P5.	
	Sloup	1	1827–1936	SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Kinští-Preysingové, inv. č. 424.	
		4	1870–1876; 1894–1897; 1897–1901; 1900–1919	SOKA Česká Lípa, fond Archiv obce Sloup v Čechách, inv. č. 57–59, 62.	
Tolštejn	12	1872–1874; 1875–1877; 1881; 1882–1883; 1885–1894; 1886–1888; 1889; 1890;	SOKA Děčín, fond Münzberg, J. J. (nezpracován).		

Typy knih	Objekt/lokalita	Počet knih	Datace	Uložení	
veřejné	hrady a zámky		1891–1893; 1894–1896; 1896–1898; 1898–1901		
		Výšovice	1	1896–1944	MZA Brno, fond Velkostatek Výšovice (nezpracován).
		Žleby	2	1853–1884; 1884–1916	Mobiliiář státního zámku Žleby, sign. ZL 10346, ZL 13 723.
	kláštery	Osek	1	1835–1932	SOka Teplice, fond Děkaný úřad Bilina (1190) 1360–1956, Návštěvní kniha oseekého kláštera a knihovny 1835–1932.
		Krásný Dvůr	1	1830–1844	SOA Třeboň, pob. Jindřichův Hradec, fond Rodinný archiv Černínů z Chudenic, Návštěvní kniha parku u zámku Krásný Dvůr (1830–1844).
	parky	Kynžvart	2	1828–1996; 1835–1868	Knihovní fond zámku Kynžvart, Einschreib Buch für die, die fürstlich von Metternich'sche Bibliothek, das Münz-, Mineralien- und Seltenheits- Cabinet zu Königswart besuchenden Fremden (1828–1996), Einschreib-Buch für die, das Fürstlich von Metternich'sche Bibliothek, das Münz- und Mineralien- Cabinet zu Königswart besuchenden Fremden (1835–1868).
	muzea, výstavy a rozhledny				

Typy knih	Objekt/lokalita	Počet knih	Datace	Uložení		
veřejné	panská sídla	Panteon na Vranově	4	1831–1839; 1840–1868; 1887–1894; 1894–1901	SOka Jablonec nad Nisou, fond Pamětní knihy Panteon Malá Skála, inv. č. 21, 1–3.	
		Potštát	1	1874–1931	ZA Opava, pob. Olomouc, fond Velkostatek Potštát, inv. č. 308.	
	ostatní	muzea, výstavy a rozhledny	Turistická rozhledna Libín	3	1884–1910; 1896–1898; 1898–1903	SOka Prachatice, fond Turistická rozhledna Libín Prachatice (nezpracován).
			Národopisná, průmyslová a umělecká výstava v Prostějově (1893)	1	1893	SOka Prostějov, fond Průmyslová jednota Prostějov (nezpracován).
			Muzeum královského města Tábor	1	(1872) 1884–1920	SOka Tábor, fond Husitské muzeum Tábor, inv. č. 5.
			Vrchlabí	1	1845–1863	Archiv Krkonošského muzea Správy KRNAP Vrchlabí, osobní pozůstalost Josefíny Kablíkové, Josefíny Kablíkové's Botanikerin zu Hohenlebe, Gedenkbuch.

Seznam zkratk:

odd. – oddělení
RA – Rodinný archiv

SOA – Státní oblastní archiv
SOka – Státní okresní archiv

⁶²⁾ Známych autorce studie. Je zcela nepochybné, že se návštěvních knih z 19. století dochovalo v paměťových institucích, v knihovnách objektů i v soukromých rukách mnohem více. Autorka bude vděčná komukoliv, kdo ji upozorní na další dochované návštěvní knihy z období do roku 1900.

ZUSAMMENFASSUNG

**BESUCHERBÜCHER – BISLANG UNBEACHTETE QUELLE ZUR GESCHICHTE
DES REISENS IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN IM 19. JAHRHUNDERT**

Der Beitrag präsentiert der Forschergemeinde eine bisher nur unwesentlich genutzte und trotzdem wichtige Art von schriftlicher Quelle zur Geschichte des Reisens in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert: das Besucherbuch. Diese zur weiteren Gruppe der sog. Gedenkbücher gehörende Quelle kann auch bei den sog. Ego-Dokumenten eingeordnet werden. Die ersten Besucherbücher mit Bezug zu den böhmischen Ländern entstanden Ende des 17. Jahrhunderts im Riesengebirge, das goldene Zeitalter des spontanen Anlegens von Besucherbüchern brach aber erst im 19. Jahrhundert an.

Anleger der Bücher waren Eigentümer von Herrschaftssitzen, Betreiber von Gastwirtschaften in der Nähe von Natursehenswürdigkeiten oder Reisende selbst. Inhalt und Form der Besucherbücher wurden oft von den Verwaltern der Bücher bestimmt oder orientierten sich zumindest am Wunsch des auf der ersten Seite des Buches angeführten Anlegers. Besucherbücher lassen sich in zwei Hauptgruppen unterteilen – private und öffentliche. Private Bücher enthalten nur Einträge der Gäste des Herrschaftssitzes, d. h. vor allem von Verwandten und Freunden. Öffentliche Bücher standen der breiten Öffentlichkeit für Einträge zur Verfügung, und zwar sowohl auf den Herrschaftssitzen als auch in der Nähe attraktiver Natursehenswürdigkeiten, an Aussichtspunkten, an Schauplätzen denkwürdiger Ereignisse oder auf Ausstellungen.

Inhalt und Aussagewert der Einträge in Besucherbüchern sind verständlicherweise unterschiedlich. Trotzdem kann auf Grundlage auch einfachster Einträge (Vorname, Name, Beschäftigung, Familienstand, Wohnort, Datum des Besuchs) so manches abgeleitet werden, vor allem die häufigste Beschäftigung und gesellschaftliche Stellung der Reisenden (Studenten von Mittel- und Hochschulen, ihre Lehrer und Professoren sowie Personen des Priesterstandes), Nationalität (deutlich überwiegend Deutsche und Tschechen), die meistfrequentierten Reisezeiträume (Ferienmonate August und September), der Anteil von Frauen und Männern an der Gesamtzahl der Besucher (Frauen machten ca. ein Viertel aus), das Alter der Reisenden (meist 18 bis 30 Jahre) und der Wohnort (vor allem große Städte und Orte in eintägiger Entfernung).

Zeitweilige erweiterte Einträge, die am häufigsten in Büchern in der Nähe von Natursehenswürdigkeiten auftauchen, zeugen von einem unterschiedlichen Verständnis der Einträge bei Personen deutscher und tschechischer Herkunft. Deutsche würdigen öfter die Natur selbst, die Personen der Gründer und historische Ereignisse, während die Tschechen deutlich stärker die slawische Heimat, das tschechische Volk und die ruhmreiche tschechische Geschichte preisen. Bei ihnen tauchen auch häufiger Zitate aus der Literatur der Nationalen Wiedergeburt auch. Neben vielen heute unbekanntenen Personen trugen sich auch zeitgenössische bedeutende Persönlichkeiten unterschiedlicher Wissenschafts- und Kunstbereiche in die Bücher ein, z. B. Jan Erazim Vocel, František Palacký, Václav Vladivoj Tomek, Karel Jaromír Erben, Jan Neruda, Karel Hynek Mácha, Antonín Dvořák, František Ladislav Rieger, František Alexander Heber oder August Sedláček. Teil des Beitrags ist eine Anlage mit Übersicht zu der Autorin bekannten, erhalten gebliebenen Besucherbüchern aus dem 19. Jahrhundert. ■ Překlad Artlingua, a.s.

SUMMARY

**VISITOR'S BOOKS – A HITHERTO OVERLOOKED SOURCE
ON THE HISTORY OF TRAVEL IN THE CZECH LANDS IN THE 19TH CENTURY**

The paper introduces the research community to a hitherto markedly unutilised but nevertheless important type of written source on the history of travel in the Czech lands in the 19th century: so-called visitors' books. This source, which belongs to the broader group of so-called commemorative books, can, with some reservations, be included among ego-documents. The first visitors' books relating to the Czech lands emerged in the Krkonoše Mountains at the end of the 17th century. However, the golden period of widespread usage of visitors' books was not until the 19th century.

The books were created by the owners of mansions, hospitality providers based near nature spots and travellers themselves. The content and form of visitors' books was frequently directed by the books' administrators or at least, according to the wishes of their creators, set out on books' front pages. Visitors' books can be divided into two basic groups: private and public. Private books contain only entries from mansion owners' guests, mainly relatives and friends. The general public could write in public books, at mansions but also near attractive nature spots, at lookout towers and at the venues of historical events or exhibitions.

Naturally, the content and related value of entries in visitors' books varies. Nevertheless, even the simplest entries (name, surname, employment, status, address, date of visit) can tell us a lot; most frequently the employment and social status of travellers (secondary school and university students and their teachers and professors, as well as persons of aristocratic status), nationality (Germans and Czechs greatly predominate), busiest period for visits (the holiday months of August and September), share of men and women among visitors (women account for roughly a quarter), age of visitors (most often 18 to 30) and address (chiefly cities and big towns and places within a day's travel).

Occasional extensive entries, found most frequently in books near beauty spots, attest to the different conception of entries held by Germans and Czechs. Germans most often praise the countryside itself, the books' operators and historical events, while Czechs most often celebrate the Slavic homeland, the Czech nation and glorious Czech history; there are also frequently quotations from Czech National Revival literature. Alongside many who are today forgotten, the books also feature entries from important figures in various fields of academia and the arts, such as Jan Erazim Vocel, František Palacký, Václav Vladivoj Tomek, Karel Jaromír Erben, Jan Neruda, Karel Hynek Mácha, Antonín Dvořák, František Ladislav Rieger, František Alexander Heber and August Sedláček. The paper also includes an appendix of preserved 19th century visitors' books known to the author.

■ Překlad Artlingua, a.s.